

ԳԵՐ. ԵՊՈՒԱՐԳ Ճ Ճ Ճ

Ճ Ճ Ճ ՎԱՐԳ. ՀԻՐՄԻՏԻՑԱՆ

(1799-1876)

Ա.

Ազնուական հոգի, ազնուական գրիչ, ազնուական հայկարան:

Մխիթարեան կաճառին նշանաւոր քերթողներէն, իր յիշատակը գորգուրանցով կ'ապրի Վենետիկի հայ վանքին գրական համբաւին կեդրոնը:

Արուեստի կատարելութիւնը կը ծծէր հոռվմական դասական քերթողներէն, յուսնական պատնասները իրեն դաստիարակ կ'ըլլային մշակելու քնարին փափուկը:

Եւ Բենեդիկտեան վարդապետի տոկուսութեամբ բազմաթիւ թարգմանութեանց հատորներ կը դիզէր Մխիթարեան մատենագրութեան մէջ:

* *

Հովուական քնարերգութեան մէջ, Հիւրմիւզեան ցոյց կու տայ խանդավաճ հոգի մը:

Իր քնարը անձնատուր փափկաճաշակ ոգեւորութեան, կը թրթռայ, նպատակ ունենալով սիրցնելու նկարներն որ հովուական են, և միեւնոյն ատեն մանրամասնօրէն կ'ուրուագէր շինական կեանքին ամենէն բնական էջերը:

Իր Գեղոճներուն առաջին դրուագը կը փոխադրէ ընթերցողը աւանդեալ դրախտին մարմանդներուն մէջ, և ահա հոն կը տեսնենք նոճինքով շրջապատուած խրճիթ մը, վճիտ վտակով եղբրուած. Ուր արտասուաթոր ուռնիներ իրենց վայրահակ ձեւերով կը յորինեն լուռ եղբրերդ մը:

Հոն կ'ապրին այրի մայրն իր աղջկան հետ միասին, և իրարու հետ կը խօսին,

և այդ իրենց խօսակցութեան մէջ՝ կը պարզուի գեղջկական կեանքին անմեղու թիւնը: Մայրն իր հետաքրքիր աղջկան կ'իմացնէ, թէ ինչ էր ընտանեկան կեանքին անցեալը: Աղջկան կ'իմացնէ հօրը մահը, և կը հասկցնէ անոր՝ թէ ինքը կարեւոր խոցուած է Փոքրիկ աղջիկը իր խոնջ գլուխը կը դնէ մօր գրկին վրայ, և կը ննջէ: Եւ բանաստեղծ Հիւրմիւզեան կը սկսի նկարագրել գեղջուկ պատկերներ, բու զմայլելի պարզութիւնը.

« Զեւ արեւուն ճառագայթից
ի գագաթունս հարեալ լեռանց,
Ըզհօտն ընդ դաշտոս ծաղկալից
Յօղատարափ ի դալարիս
Հովիւքն ամեալ ճարակէին
Եւ ի յարօտս անդ ջրարբիս:

Ոմն ալեւոր հըմուտ ի սրինգ,
Յեցեալ ի ցուպն իւր ծայրաթեց,
Որպէս հովիւք նրկարին հինք,

Աշխարիլի հընչէր նրազ,
Ճարակաւոր խաշինն ի դէտ,
Մինչ արածէրն ըզնա ցըյազ:

Այլուր խարտեալ հովուին մանուկ,
Օցտեալ գառանցն ըզհետ դիմէր,
Ճօճեալ ըզցուպն իւր ըզնապուկ:

Այլ ոմն այլուր հեզ պատանեակ
Բազմեալ յարօտ ի սեպ վիմին,
Զմայլէր ի յերգ զիւրն երամակ:

Ի ջերմանալ ապա երկնի,
Մինչ արձակէր ի ծիրանւոյն
Ճըպուտն ըզճիչ իւր անյելի,

Ըզհօտն ի յուճկ կէսք առ լըճիւ,
Այլք առ ջըրհորըս տանէին,
Ուր յամբ ի հիւռ ճոքնեալ անիւ,

Զուր ի գոգեալ գեղոյր մայրիս-
Այլք ի յեղտիրըս սիգաւէտ,
Եւ հեզասոճ կէսք ի յալիս:

Ի հովանուտ ապա յարօտ
Արածէին ըզմիջաւորք

Եւ ի ծրմակ յանտառս ըզհօտ:

Եւ զովագին մինչ երեկոյ
Մեղմէր տակաւ ի բացավայրն
Ըզյորդարորք տապ արեւուն,

Ածեալ յարբուժն վերբստին՝
Խաշն ի ճարակ դառնայր անդրէն
Մինչեւ ի ցօղ երեկորին:

Իսկ ըզձրմեռն ի գոմ ընթուշ
Ճարակէր խաշն յարկածածուկ
Ի բրթայոյզ շնչմանց ըզգոյշ,
Մինչեւ ի դարձ ամարայնոյն
Եւ պատրաստել ճարակ խաշին
Գալարագեղ յարօտս ի նոյն:

Ընդ գիշերոյն ապա նըսեմ
Մինչ աստեղաց ճաճանչաւտ
Նըշողէին բոյլը երկնանեմ,

Խաշն ի փարախ դառնայր ի կիթ,
Լիոց ի ստեանցն կաթնարօղիս
Ձեղով կաթինն շիթ առ շիթ:

Փայտեայ ի մէջ ածեալ պընակ,
Քուռն ըզպըտկանց հարեալ խաշին
Կըթէր ըզկաթն հովին երագ:

Մանուկ մատաղ զանաասն եղջիւր
Նուաճէր զայծուն, և բառաչէր
Կաթնարուծիկ զառն ի ջամբ իւր:

Սպիտակ կաթին փրփուր ի վեր
Իբր ըզկոհակըս ձիւնեղէն
Բարդեալ ի գուշըն դիզանէր »:

Պարզ, շատ պարզ է Հիւրմիւզեանի այս
հովուերգական նկարագրութիւնը:

Եւ այդ իր ոճը մեր զբաղանութեան
մէջ նորութիւն մըն էր, փափուկ և բնական
ընդօրինակող ու տպաւորիչ գրչի:

Հովուերգական զբաղանութիւնը ուրիշ
մէջ ըսնի Մխիթարեան հայրեր ուզած են
մտցնել մեր զբաղանութեան մէջ, բայց
յաջողութիւնը կը քնար Հիւրմիւզեանին:

Իր գրելու ոճը, թէև ձևով շատ հա-
մեստ, սակայն սքանչելի է պարզութեամբ.
զայն մօտէն դիտելով կը համոզուինք որ
հոն պարզուած փափկութիւնը՝ մեզ յի-
շել կու տայ Վիրգիլիոսի հովուերգական
տաղերուն բնադրոշմ ճաշակը: Սակայն
արուեստի հզօր շունչը մարած նուա-
ղած է:

Իր պատկերներուն լեզուն բնական կա-
ցութեան մէջ՝ դիւթիչ է զգացմունքով:
Եւ զգացմունքը շատ անգամ անյարմարօ-

րէն իր շեշտը կը զօրացնէ իր գեղոննե-
րուն մէջ:

Բնական ըլլալու մեծ ճիգը գերազան-
ցօրէն գնահատելի է: Անոյշ ներշնչմով,
ճարտարօրէն, բնական տպաւորութիւնները
կը հովուերգէ:

Իր զաղափարները հոն կը ձգտին սըր-
բագործելու ըրիտօնէական վարդապետու-
թիւնները:

Գեղօնները սգակիր տխրանոյշ տպաւո-
րութիւն մ'ունին. մայրը կը պատմէ, սա-
կայն ան աստուածային համակերպու-
թեամբ կ'ուզէ խմել դառնութեան բաժա-
կը, և այդ առաքինութեան մէջ՝ կը մար-
զէ նաեւ իր աղջիկը: Խօսակցութիւնները
բնական են, սակայն նիւթերու կարգա-
դրութիւնը չափազանց անկարգ, և ան-
բնական: Երբեմն ամբողջական պատկեր-
ները կը ջախճախուին և կը կորսնցնեն
իրենց սիրուն տպաւորութիւնը: Որոշ է
սակայն որ Հիւրմիւզեան իր Հովուերգու-
թեան մէջ նպատակ ունի ամբողջական
նկարը տալու գեղջուկներու կենցաղին,
կ'ուրուագրէ մշակի վաստակներն այգես-
տանին մէջ, տեսնուած յայտնի մշակական
կեանքը կը սիրցնէ քնարին գուրգուրացող
շեշտով: Իներկութեամբ կը վերլիշենք կա-
լին մէջ և կալին շուրջը հովուերգական
այն եռուզեւ կեանքը, որ Հիւրմիւզեանի
այս պարբերութեան մէջ կը խտանայ:

«Մինչ յոսկեփունջ ապա ի հունձ
Ծածկեալ երկիրն ծածանէր՝

Յայտեալ արփոյն ցոլը ըզնոցունց,

Արկեալ մանկտին զայն ի մանգաղ
Շեղջէր հանդէպ միջօրէի

Ձորայն ի գիրկ կապեալ չըքնաղ:

Ի վայր ապա ի յընդարձակ
Արփոնալ ըզշեղջըս բարդ ի բարդ,
Կասոյր ըզհասկըն վականակ:

Եւ մինչ ըզկամի ի կալորայն

Ի դարձադարձ բազմահողով

Առոյգ ի շուրջ ածէր ձիւն,

Ճորնչէր անիւն ի գալն ի գիւ,

Պարեր տղայոց հոյլ ի սայլին,

Հասկահասուն ի ձեռն ձիւ:

Ձողաքարծիկ շուրջ այգեստանը
Ջարտորեիւքն և յառուամէջս
Կանաչագեղ գործէին ցանկ » :

Նկարագրութեան շնորհքը համեստ է
այս պարբերութեան մէջ. գեղեցիկ է սա-
կայն, զի իրականութեան մօտ է այդ նը-
կարը: Եւ ինչ որ գիւղացիին աշխատու-
թեան կը վերաբերի, Հիւրմիւզեանն նուրբ
երանգներով զայն կ'ուրուագրէ: Բնու-
թեան պատրաստած պտուղը իր ծագու-
մէն կը դիտէ և կը նկարագրէ.

« Այգէգործին ի թեք յօտոց
Հատեալ նուաճէր այգեստանւոյն
Բազմաշրուայլ աճուփն ուտոց:

Աստ ըզճապուկ ուռն ընդ երկրաւ
Թաղէր մըշակն, և խիտ առ խիտ
Տընկագործէր ածա ընտրանաւ.

Անը ըզմատաղ որթս ի կընծնիս
Ի սկըգընարոյս տիոցն հիւսեալ,
Թենոյր ի խէչս անդ յերկճըղիս.

Եւ յամբառնալ կընծնոյն ի վեր,
Յեցեալն ի նմա որթ ընդ նրմին
Սողէր ի ծայրն անդր հասանէր:

Ապա ի բլուրս անդ արեգջեր
Եւ ի մարմանդ այգեստանեայս
Մինչ յակընթեայ ողկոյնք եփէր,
Մըշակը ի կուփս ի հընծանին,
Պըսակաւորք յուտոց ըզկայթ
Կարմիր ոտիւքն հարկանէին:

Հընչէր երգոց հովիտն ի ծայն,
Եւ արձագանգը շուրջ ի լերանց
Փոխանակաւ կըրկնէին զայն:

Փըրփըէր խազմուզն ի սըրուակին,
Եւ ծաղկահամ ի յօշարակ
Լըցեալ թակոյկըն գեղովն » :

Եւ այսպէս մի առ մի մշակական աշ-
խատութիւնները կ'ուրուագրուին. մենք կը
տեսնենք արտերու մէջ մշակներու պէս-
պէս պարագլուփները, կը տեսնենք հովիւ-
ներուն վաստակները, վրաններու մէջ հար-
սերուն ժիր աշխատանքը: մէկը սանտրով
նուրբ կտաններուն առէչները կը բանայ,

միւսը իր կկոցը կը շարժէ, ուրիշ մը
գառնուկը կ'եփէ, և այլն...

Իր նկարագրութեանց կտրուկ ոճին մէջ
կայ բնորոշ նորութիւն մը որ ընդօրինա-
կուած է յոյն և լատին դասական զրոյ-
ներէն: Իր երեւակայութիւնը բարձր թռիչ-
քի պէտքը զգացնել չի տար, մեղմօրէն
կ'արփաթեմէ նիւթին վրայ, և զգացմունքի
հարազատութիւնը կը յայտնէ ազնուական
շեշտով, Գեղօնները այդ յատկութիւննե-
րով է որ սիրուած կը մնան:

Անսովոր նկարագրութիւնները չունի, ա-
մենէն պարզ պատկերն ալ ձեւ մը կ'առնէ
իւր վրձինին հպումովը. տեսէք ինչ վար-
պետի գրչով կ'ուրուագրէ սա պատկերը.

« Թըռչունք ի թուփս անդ երգեցիկը,
Եւ մացառուտ ի յանտառին
Ճըճուէր ճընճողւկըն ծիծեռնիկ.

Հընչէր տառարակ քաղցր ի մընչիւն,
Ջայնէր տորդիկն անդ ի կընծնիս,
Ճորնէր ճըպուռն անխոնջ յերգոյն:

Եւրջ ընդ ոտիւք նոցա ի գլոր
Գնային անկեալ ընդ դաւարիս
Երբան և դեղձ, տանձ և շըրոր » :

Հիւրմիւզեան մանուկներու անմեղու-
թեամբ ու միամտութեամբ օժտուած, միշտ
զմայլեկի պարզութեան սիրահար է միա-
ցած քնարերգութեան մէջ:

Նահապետական կեանքին առաքինու-
թիւնները կը ցուացնէ գիւղացիներուն վրայ:
Իրեն համար գեղջուկը կրօնասէր է, վշտե-
րուն համբերող, երկնքի բարութիւններուն
երախտագէտ. գեղջուկ մանուկներուն և
օրիորդիկներուն սրտին մէջ կը տեսնէ ան-
սահման փափուկ զգացմունք. ըսածիս կը
հաւաստեն քերթողին այս տողերը.

« Եւ օրիորդն այնքան էր հեզ,
Ձի ուլ ընդ ուլ թէ ոգորէր,
Չկարէր կըռուոյն ժուժալ ի տես » :

Գեղօններուն մէջ կայ նաեւ բարի հո-
վիւ մը որ կը մխիթարէ այլի մայրը, և
սա անոր հայրագործով խօսքերուն ծանրա-

թախիծ սրտով շնորհակալ կ'ըլլայ: Եւ այդպէս կը վերջանայ Գեղոններուն առաջին մասը. ուր գեղջուկներուն կենցաղավարութիւնը դառնութեան և քաղցրութեան մէջ ողորդուած՝ սրտի մօտիկ, սրտին հետ խօսող շեշտ մ'ունի:

Այդ մասը ամբողջովին փափուկ ճաշկով հիւսուած է, որ կ'առնեն ծաղիկներու տպաւորութեան դիւթանքը: Մահուր պայծառութիւնը զմայլելի է հոն:

Բ.

Երկրորդ Գեղոնը այլաբանութիւն մըն է. հովիւ և հովուուհի իրարու հետ խօսելով Աւետարանի այն հովիւը կ'ակնարկէ, որ իր իննսուն և ինն ոչխարները անապատին մէջ թողնելով, կորսուածին ետեւէն կ'ըլլայ: Հովիւը կը բացատրէ այն դժուարութիւնները, որով կրցաւ ազատել կորսուած ոչխարը: Հովուուհի հարաւ ցոյց կու տայ կորսուած ոչխարը, և հովիւը անհուն բերկրութեամբ կ'օրհնէ այդ հարաւը:

Այս Գեղոնը բացարձակապէս գուրկ է բանաստեղծական խանդէ, երեւակայութիւնը բնաւ գործոն դեր մը չունի հոն: Բռնագրօսիկ ձեւ մը ունի ամբողջ այդ բանաստեղծութիւնը: Հիւրմիւզեան հոն եւս ուզած է իր փափուկ ճաշակը զգալի ընել, սակայն քնարը անզգայ է մնացել: Հոն կայ բարոյական զթութիւն մը որ ուղղակի Աւետարանէն փոխ է առնուած:

Երրորդ Գեղոնը կը յիշեցնէ Կիւրոսի մանկութիւնը, թէ ինչպէս ան անտառին մէջ հովուերգական կեանք մը անցուցեր է. Կիւրոս և Վրէն իրարու հետ կը խօսին. և այդ խօսակցութեան մէջ կայ բնական պարզութիւն մը, սակայն իբրեւ զրահ կան ձեւ: Այդ Գեղոնը Հիւրմիւզեանի համբաւին մեծ փայլ մը չի տար:

Յաջորդ Գեղոնը նպատակ ունի սիրցընելու հովուական կեանքը. հարսն, որդին և ծերունին իրարու հետ կը խօսին: Զմայլելու նիւթ չկայ այդ բերթուածին մէջ. ծերունին որ կը խօսի, իր յաջորդին

ըուն կը պատուիրէ՝ շինականին կենցաղավարութիւնը միշտ գերադաս համարելու: Իր զաւկին կ'ըսէ.

«Լեր դու, որդեակ, Հաստչին քում փոյթ
ի պաշտօն,

վաստակասէր իբր ըզմեղու և գործօն.

Մի՛ զհայրենի թողուր կենցաղդ և ըզդաշտ,
Երկինք յաւէրժ լիցին այսպէս ընդ քեզ
հաշտ:

Ի հանգրբուանս յայս և յանձուկ ցանկապատ

Յաշխարհածուփ ալեաց կեցի ես ազատ,
Իբր եղեւին ի յանտառի երկնաբերձ

Զառամացեալ ի յարկածից ծովուն զերծ:
Աստ ընկալայ, և աւանդեմ շունչ զիմ աստ.
Աստի յարեայց յերկնահրաւէր փողոյն ազդ:
Եկ աբդ, որդեակ, գարտեւանունս իմ կափո՛.
Ոչլսամ մընա, զաճիւնն իմ աստ տո՛ւր
հողոյ »:

Գեղջուկ ծերուկին այս խօսքերուն մէջ, Հիւրմիւզեան կը խտացնէ մշակին գոհ սիրտ մխիթարական կեանքին քաղցրութիւնը. հոգեվարքի դառնութիւնը անուշացած է նոյն իսկ այդ սուգի և լացի պահուն: Հինգերորդ Գեղոնը խօսակցութիւն մըն է Վրոյրի և Առանի. նորածին Փրկչին նուէր կ'ուզեն ընել, և Վրոյր կ'որոշէ որ ամենէն գեղեցիկ նուէրն է երգը, անով կ'ուզեն երգել նորածին Փրկչին յաղթանակը:

Այդ երթումածով կ'աւարտի Գեղոններու շարքը, որոնց մէջ արուեստէն աւելի բարոյական գուրգուր մտքի ուշադրութիւն դարձուած է:

Հիւրմիւզեան սիրուած էր իր ամբողջ միաբաններէն. իր համակրութիւնը կը տարածուէր մեծէն մինչեւ փոքրը:

Ս. Ղազարէն՝ գիւղը գտնուող աշակերտաց կը հասցնէ բերթուած մը, ուր որոշ կը տեսնուի, թէ ինքը որքան կը յարգէ իր կրօնակից մեծ ու փոքր եղբայրները: Յոյց կու տայ իր անզուգական սէրը դէպ ի աշակերտաց: Նման գրութիւններ ունի մինչեւ ինը կտոր, ամենուն մէջ կը յայտնէ խանգակաթ սէր աշակերտաց վրայ: Կ'ար-

ծարժէ բուրաստաններուն մէջ սիրուն յիշատակները: Ամէն մէկ թուղթերն անոյշ լատտեսութեամբ օծուն մտքեր կը պաւրունակեն: Ամենուն գոյնը նոյն է, հիւսցական խանդավառութիւն մը ցոյց կուտայ: Ընթերցողին վրայ չազդեր գրչի վեհութիւն, այլ ընտանի հոգեբանութիւն մը. ընթերցողը կ'ըմբռնէ որ այդ բարի բանաստեղծ հոգին մաքուր սիրով կապուած է իր հոգեկից հոգեակներուն հետ: Ու այդ արտայայտութեան մէջ, յայտնի է իր գաղափարներուն փափուկութիւնը, իր յուզումներուն քաղցրութիւնը: Ինքը ինչպէս ամէն Մխիթարեան բանաստեղծներ ուղղակի սրտակից սիրահարեալներ են Հայաստանի հոգիին և սրտին, անոր համար ամէն նիւթի մէջ, այդ հայրունի հոգին տրարդէ՞մ սգաւոր, իրենց երեւակայութեան կը ներկայանայ. հայրենասէր գաղափարով ամէն Մխիթարեան կը շարժէ իր քնարը և իր գրիչը:

Հիւրմիւզեանի իններորդ թուղթը կը հաւաստէ ըսածս. այդ ուղերձը նոյնու թեամբ կ'արտատպեմ հոս.

« Յաղրիական ի յափանց
Մուսայն որ զձերդ ի Տիրեր
Էած ըզգիծըս մատանց,
Շարժէ ըզքնար իմ ի նուագ,
Իմաստունւոյն Աթենայ
Ո՛վ սիրասուն մանկըտեակ:

Մինչդեռ տրիսուր ի խաւար
Ալեւորեալն Արարատ
Հեծեծէ դառն ի յաշխար,
Եւ զվաղեմին խնդրէ լոյս,
Ձոր յաննըշոյլ ի գիշեր
Տըգիտութեանն կորոյս,
Ի ծոց ահա ի Հանդրին
Ձիմաստունի՛ն նըշմարեմ
Ձահ բոցավառ ի ձեռին.

Եւ բազմեքամ ըզմանկանց
Հոյլս ըզնովաւ ելեւել
Յազնըւական ի նախանձ,

Որք մայրենի ի բոցոյն
Ըզշիջանուտ գիրեանց ջահ
Ան ի վառել գործեն գուն:

Մինչ ընդ տեսին հիանամ,
Ձայն ինձ ազդէ. Մանկըտոյ
Դա հայկազին է երամ:

Հապա առ ձեզ բարբառիմ,
Յոյս հայրենեացը՝ ձերոց
Մանկտի ըզգօն և ուշիմ.

Ձեզ ձերունին արդ ի մոայլ
Աղիողորմ ի հառաչ
Մընայ դէտակըն կալեալ.

Լուցէք լուցէք ժիրածիր,
Եւ զվառ ի բոց իմաստից
Բարձեալ ըզջահ լուսածիր,

Սլացէք ի բնիկդ ի յաշխարհ,
Մերժել ի բաց ի նմանէ
Նըսեմաստուեր ըզխաւար:

Յանկարծ աւուրցն այնոցիկ
Գոյր ըզձալեաց ի տեսիլ
Նըշմար իննաց ինձ հերիք,
Յոր ի նախնին իւր ի դեհ
Իմաստունի՛ն ըզհետ ձեր
Դարձցի պանդուխտն և նըժդհ.

Ուր շուրջ գիրեւ պարէին
Պըսակաւորք ձիթենեօք
Որեալն երբեմն Հայ ազին.

Ուր յէրազմոյն ի տաճար,
Տմորեան խընկոց ըզնորին
Ծուխ ըզբազնաւ զիզանայր:

Թէ տիկնորէն այն պաշտօն
Ի դիցազանցն առնոյր հարց
Ի տարապարտ նա ի կրօն,

Ճըշմարտութեան պաշտօնեայ
Յօժարագոյն աստանօր
Նաժիշտ կրօնից կացցէ նա »:

Հոս ակնյայտնի է որ Հիւրմիւզեան ըմբռնած է, որ Աղրիականի հայ կղզին՝ կը հասցնէ մտքի առաքեալներ, որոնց մաքուր նպատակն է լոյս առնել, և լուսաւորել Արարատեան երկրին խաւարը: Եւ ամէն Մխիթարեան վարդապետ և աշակերտ՝ ի նկատի առնելով հայրենիքի այդ տխուր վիճակը՝ գիտութիւն են ամբարած և փանացեր են ըլլալ ուսմունքի առաջնորդներ:

Այլարանութեամբ իմաստնակից տողեր հիւսուած են վեց նորընծայ քահանան.

րուն նուիրուած քերթուածին այս պար-
բերութեան մէջ.

« Զիթեներ նոր տընկեալը յաւէրժ ան-
թաւամ

ի վտակ հոգեբուղիս:

Մինչ բարկութիւն աստուածասաստ յա-
րիցէ

ի վանել զերկիր,

ի հաշտութիւն ածեալ՝ ըզսուրն ի բացէ
Դիցէ վրէժխալնդիր.

Բազկատարածք ի սուրբ բնմին ճաւութիւն
Ուղերձն մարդկան,

Բարձեալ ի յուս զամբաւ ոճիրս ըզմարդոյն,
Ընդ նոցին փոխան.

Բարձողը մեղաց եղեալ գառնին ի տիպար
Նըմանը Յիսուսի,

Լուծ ծանրաբեռն եղեալ նոցին դիրատար
Խաչարարձ ուսի »:

Հոս այս տողերուն մէջ կայ կոչ մը
դէպ ի մարդկութիւն, ցոյց տալով որ ե-
կեղեցականին պաշտօնը գերմարդկային
նուիրականութիւն մ'ունի. հոն, ինքը բա-
նաստեղծը կը սրբազործէ քահանային
բարձր արժանիքը, և ընթերցողին միտքը
կ'օրօրուի սուրբ և վեհ ներշնչումներու
ծփանքով:

Հիւրմիւզեան գրած է բազմաթիւ քեր-
թուածներ նուիրուած վանական հանդէս-
ներուն. և ընդհանրապէս եկեղեցական սո-
ներու և կրօնակից եղբայրներուն քահա-
նայութեան, ուխտադրութեան յիշատակը
անմահացնելու առթիւ՝ զրուած են իր բա-
նաստեղծութիւնները: Այդ ամենուն մէջ՝
զժուար է գտնել երեւակայութեան բարձր
թոյճը, զեղեցկագիտական յղացում, գիւ-
տաւոր մտքեր: Առհասարակ ամէնն ալ
տօգոյն և անարուեստ և անձեւ գրութիւն-
ներ են, ուր սակայն կը փայլի զմայլելի
տաղանձափական ներդաշնակութիւն և վար-
պետի լեզուական զեղեցկութիւնը:

Հիւրմիւզեան գանոնը գրած է Մխի-
թարեան ընտանեկան յարկին մէջ կար-
դացուելու համար, և որով այդ կաճա-
սին սեմին ներս՝ նոյն քերթուածները յա-

տուկ գութգութները մը կ'ազդեն՝ սուրբ
յիշատակներով անմահացած:

Այդ քերթուածներուն մէջ կայ սէր, և
այդ սէրը Աստուծոյ սրտէն կը հոսի. այդ
քերթուածներուն մէջ կայ հուր մը, և այդ
հուրը աստուածային երակներէն կը հոսի:
Մտքի մաքրութիւնը հիացական և վե-
րացական է հոն, հոգեբանութիւնը ջինջ,
անհունօրէն անկեղծ է. Հիւրմիւզեան ձեռքը
սրտին վրայ դրած՝ կը բանաստեղծէ, ա-
րուեստի էջեր ստեղծելու մտադրութիւն
չունի: Իր շրջանակը փոքր է, ուր ի նը-
կատի ունի իր կրօնակից եղբայրները.
անոնց սէրը, անոնց աստուածային օժուրը
կ'երգէ և կը դրուատէ:

Հիւրմիւզեան իր բնատուր բարութեամբ
միշտ երջանիկ և զուարթ մտքով երգեր
է տօնական օրերը, հոգեբանական խոր
հարցերը չէ ուզած շօշափել, միայն իբր
բացառութիւն կ'ուրուագէ արդարին ա-
նիրաւ տեղ դասափետուիլն: Այդ տաղը
իբրեւ գաղափարական կշռադատ գեղեցիկ
գործ՝ կ'արտագրեմ հոս.

Ո՛վ արտասուաց անմեղութիւն արժանի,
Ըզքեզ ողորմ, սրբա իմ ի քեզ գեւանի.

Դու ընդ երկնաւ հեծես միշտ,

Երբէք զու ոչ կեաս անվիշտ:

Քեզ մախառնը աշխարհ լարէ միշտ թա-
կարդ,

Քեզ խորխորատ պեղէ անդուլ անհանդարտ.

Ո՛հ միշտ բարույն փոխարէն:

Այս կըշտեսցի ի բախտէն:

Դու ի նախնում հովուին, անմեղ գառն
[և հեզ,

Եղբայրազրաւ ձեռին մատեար ողջակէզ.

Ի քեզ մահուն նախ ժանիք

Լոյծ ըզմեղաց դատախիք:

Սիրեցելոյ հօրն ի վաճառ անմեղին
Դերի գնացեր նըժգեհակից ընդ նըմին.

Նըմին ի խորն յայն ի գուր

Եւ ի բանտին եղեր հուպ:

Ընդ Յիսուսի զու բռնամահ ի խաչին,
Անյիշաչար կափուցեր զաշու ցոյին.

Ո՛հ, միթէ ոչ զու և ցարդ

Դատափետիւ տարապարտ:

Այլ զաչացու է, այլ անմիտ է նախանձ,
Առաջարկեալ ըղձիցն ի յեւս անթափանց,
Վնասել կարծէ՛ այլ փառաց
Յօրինէ քեզ յաւելուած:

Ուանց փայլման է ձոյլ ոսկոյն Ուզփերայ,
Թէ ոչ ուռանց դոփին բոմբիւնք ի վերայ.

Այլ ի հարուած չարատանջ,

Սըփոէ նըշոյլ և ճաճանչ:

Թէ բըռնասցի աշխարհ ըզքեզ առ սուղ ինչ,
Մի՛ կարծեսցէ ածեալ ստուերած քեզ ան-
Փարատեսցի այն ընդ փոյթ, ջիւնը,
Դարձցիս անդրէն յերեւոյթ:

Այսպէս զերկնիւք տիրէ վայրկեան մա-
[ռախուղ.

Արփիական շողիցն ապա յորդ ցընցուղ
Թափի յերկիր անարգել,
Երաոց ծաղկանց ի պըտկել:

Է պահպանակ տըկար, և դիւր բեկանի
Ասպար լանջացըն ծանրաբեռն հովանի.

Դու թէ զմարդոյ ծածկես կուրծ,

Ձերծ ի չարեաց է հանուրց:

Ո՛վ երջանիկ սիրտ, ում դու կաս աղբնթեր,
Վնասապարտից մինչ ծրփին սիրտք ի յերբ,
Խաղաղութիւն անդ անլոյծ
Ճեմի ընդ քեզ միալուծ »:

Բանաստեղծը հոս այս քերթուածին մէջ
յայտնած է իր թախիծը, նկատելով որ
շատ անգամ անմեղները ի գուր կը դա-
տապարտուին: Դժուարին է որ ինքն իր
բազմաթիւ քերթուածներուն մէջ գործածէ
նուաստացուցիչ ածականներ: Հոս իր զայ-
րոյթը կը յայտնէ, սակայն կրօնական համ-
բերութեամբ կը քաղցրացնէ ամէն դառնու-
թիւն: Անիրաւութիւնը թշնամի կը համարի
մարդկութեան, սակայն գիտէ, որ անիրա-
ւութիւնը գոյութիւն է ունեցած մարդուս
ծագումի օրերէն:

Ունի տիրունի երգեր, ատոնք ամէնն ալ
սուգի ձայն կը հնչեն, բայց սրտէն բղխած
հառաչներ չեն, վասն զի ապսպրուած եր-
գեր են, և այդ պարագային բանաստեղծը
դժուար է որ զգացուի: Որով իր այդ
տիրունի երգերն զրական ո՛ր և է արժէք
չունին: Կ'ըսուի թէ Հիւրմիւզեան զերա-
պայծառ մեռնելու պահուն, հիացական

հոգեզմայլ վիճակի մէջ, սկսեր է ծափա-
հարել. մահը սիրելի էր իրեն, որով անոր
վրայ տխուր յուզումներով չէր կրնար ող-
բերգել, բնականաբար իր սգաւոր երգերն
կը մնան շիրմական մարմարին պէս ցուրտ:

Գ.

Միտիթարեան հին բանաստեղծները դա-
սական քերթողներու հետեւողութեամբ,
անհրաժեշտ կը համարէին երգելու կրօ-
նական, մաղթունի, տխրունի և բնունի
նուագներու Հիւրմիւզեան ալ հաւասարա-
պէս երգած է այդ տաղերը. սուգի երգե-
լէն վերջը, քնարը լարած է բնութեան
գեղեցկութիւնը նուագելու համար: Դա-
րուն հոգիին զրական պահանջներուն հա-
ւատարիմ մնալով, հին բանաստեղծական
ձեւին համեմատ՝ չափեր և հիւսեր է իր
քերթուածները: Հարմարիքի բանաստեղծու-
թիւնը՝ ապապրուած երգի մը ցուրտ տպա-
ւորութիւնը ունի. չարժեք վրան անդրա-
դառնալու. բնունի երգերէն մէկ քանի հա-
տը ուշագրաւ են՝ իրքեւ դասական գրու-
թիւններ, Հիւրմիւզեան երգած է զարունը,
արփին կը հալածէ ձմեռը, տեղի կու տան
բուքն ու սառն և ձիւն, այգիին մէջ ող-
կուզաբեր գնդակը կ'ուռի արեգջէր, նոր
գոյներով հովիտն ու արօտ կը փայլին և
կը բուրեն քաղցրահոտ. կը լսուի քաղ-
ցրածայն թռչնոց ներդաշնակ երգերն: Եւ
կ'երգեն ծառերն և կ'երգեն անտառները:

« Շաղակրատ ծիծռան

կախի կաւակերտ

Ըզկողբեց որբան:

Աստ ըզկարմորակ

Մանկտին մըրգաւէր

Ժողովէ վեւակ,

Անդ գիւրն հանգունակ

Օրիորդ ցածուն

Քաղէ զմանիշակ »:

Բնութեան այդ նկարը իրեն համար
հայլի մըն է, ուր կը նշմարէ երկնքի հրեշ-

տակներուն մշտափոփոխ երջանիկ կեանքին հրճուանքները : Հիւրմիւլզեան իր բնունի երգերուն մէջ, բնագոյ տեսարաններուն այնքան փոյթ և ուշադիր չէ. այդ երգերուն մէջէն ինքն ուզած է դիտել բարոյական այլաբանութիւններ, և անով խրատական են եղած իր երգերը : Գարունի ուրիշ մէկ երգը կը հաւաստէ ըսածս : Հիւրմիւլզեան կ'երգէ.

« Լուծան գետոց սառամանիք,
Պըճնի երկիր դալարագեղ :

Շընչէ գեփիւռ արդ քաղցրասիք,
Արդ արձակեն հաւը ըզգեղգեղ :

Լեր դու մանուկ գործոն և ժիր,
Տես իբր ի գործ ճեպի մեղուակ.
Համեստութիւն զըստրիկդ ուսիր,
Մինչ ժողովես ըզմանիշակ :

Ամենեցուն տըւան ի խրատ
Եւ տրուպը յէիցըս հրաշակերտ.
Դաս, գոր քեզ տայ դոյզն ինչ արմատ,
Կալ դու ծընօղդ ի մըտի սերտ :

Վերընձիւղեակ չըքնալիդ դողող
Ի յարմատոյ առնու ըզՂով.
Թէ զորդիս քո կըրթես դու ոչ,
Ձեռն հայր, չես մայր որդեգորով » :

Այս հոգեբանութիւնը շատ բնական է Հիւրմիւլզեանի համար, իր ամբողջ գաղափարականն է եղած կրթել ու ազնուացնել մարդկութիւնը, բարի հոգին կը մտածէր մարդկութեան երջանկութիւնը, կրթութեան մէջ նկատած էր երանութիւնը անհատին :

Հիւրմիւլզեան՝ ամենէն զուարթ պատանիների առջեւն ալ, կը մտածէ տխրունի այլաբանութիւններ : Ողկուզաւէտ այգեստանին մէջ, այգեկութի ատեն, կը տեսնէ բոկոտն պատանեակ մը, որ հնձանին մէջ կը ճւլէ կարմորակ ողկույշներ, այդ գիրգ տղուն զուրը կը տեսնէ ուռիով պսակ մը, անոր ծղիները և սրունքը ներկուած բոսորարուի հոյզով. և վաստակաբեկ մը շակար կ'երթան պատարաստուած օշարակը խմելու, ամենուն բաժակին մէջ փրփրադէզ ըմպելին կը տեսնուի զեղուն, և ահա՛

միևնոյն ատեն Հիւրմիւլզեան ուրիշ բաժակ, ուրիշ հնձան կը նշմարէ. կ'երեւակայէ տեսած ըլլալ Փրկիչը խաչին վրայ արինաներկ, զուրը փշանութեայ պսակ, որուն անմեղ մարմնոյն վրայ կը նշմարէ իր մեղքերուն արատները, որուն կողէն հոսած արիւնէն կը յուսայ գտնել անմահութեան շնորհք : Եւ այս է Հիւրմիւլզեանի աստուածային անբջանքը :

Կրօնաւորներուն համար երգ, բնութեան գեղեցիկ տեսարաններ համահաւասար ըզմայլելի են, անոնք աշուղներու պէս այդ գեղեցիկ նիւթերով դիւթուած են և մագնիսացած, Հիւրմիւլզեան զմայլած է սուխակին վրայ և Առ Սոխակն նուիրած է այս նուագը.

« Ի վարագեղ յեց ի ճըղիդ,
Ո՛ր քաղցրախօսը ծիծեռնեակ
Ընդ նըրրածայն փող հազագիդ
Ներդաշնակես ախորժ նըւագ :
Ձարմանալի ինձ գունագոյն
Փետրոցըդ քոց են խոպուիք.
Քոյոց թեթեւ թեւոց բախին
Ձիմ պարարեն ականողիք :

Դու, մինչ կարմիր արեւածայր
Յիս յանկողին՝ ծագէ այգուն,
Ի ձայն երգոց ի զուարթարար
Բանաս զանկեալ աչս ի նընջին :

Եւ աստեղաց շաղ զովարար
Մինչ ի տըխուր ծաղկանց երամ
Մաւախելով մարգրտարար
Վերականգնէ զայն անթառամ,

Ընդ հովանեաւ սաղարթագեղ,
Խոնջ և թախիժ ծուփք ի ճակատ
Նըստիմ յերգոցդ ի լուր գեղգեղ,
Եւ ի հոգոց հանգչիմ ազատ :

Ո՛հ, դու ի նուագդ յաւերժացիր.
Նըստայց ես աստ, սոխակ քաղցրիկ
Մինչեւ տացես ինձ քաղցր ի նիրհ
Նընջել յերգոցդ ի դայլալիկ » :

Ներանձնացեալ հոգիին համար նման նկարագրութիւններ շատ բնական են. անշուտով կը կրէ զմայլելի բնութեան տպաւորութիւնները. շուտով կը զգացուի կը

գուրգուրայ, իր արտայայտութիւնները կ'ըլլան պայծառ, կ'առնէ բոլոր ծաղիկին ու կ'եկեկտրանայ, կը լսէ ներդաշնակութիւնը ձայնին՝ և զրիչը կը շարժի գեղեցիկը ստեղծելու:

Հիւրմիւլզեան իր քնարին լարերը շարժած է հոգեշունչ տրոփումներով: Ինքն իր հոգեկան երանութիւններով չի սահմանափակուիր. ընդհանուր մարդկութիւնը նկատի առնելով, կ'աշխատի երջանկացնել զայն, խրատական և յորդորական նուագներ հիւսելով:

Առ հասարակ ամէն մէկ բանաստեղծութիւն շնորհալի միտք մըն է ծծեր այդ քնար հոգիէն:

Այնքան մէջ գրական արուեստի կատարելութիւն չկայ, անոնք ոլիմբական մուսաներու թելադրութիւններով զրուած չեն. հրեշտակները շարժած են իր զրիչը և ինքը երկնային յափշտակութեամբ յղացեր է իր նուագները:

Գ.

Գերապայծառ Հիւրմիւլզեանի քերթողական զուգի գործոցը կը համարուի իր հովուներգական ԲՈՒՐԱՍԱՆԸ. ինչ է այդ ընդարձակ քերթուածին նպատակը. բարգաւաճ դրախտի զբօսանք մը կայ, ուր կան նոյնպէս բազմազուարճ վաստակներ, հոն սկզբնամարդը կը զուարճանար, այն եղեմին մէջ ուր մահը ներս չէր սողուկած տակաւին, հոն եղած մշակական կեանքը կ'ուզէ նկարագրել քնար հոգի Հիւրմիւլզեանը: Երազիկներու աստուածուն հին փլորան իրեն օգնութեան կը կոչէ, ուսկից կ'ուզէ սորվիլ երփնունակ ծաղկանց զարմբու տեսակները: Կ'ապաւինի անոր օգնութեան, զի ան՝ աստուածուայց մշակունին՝ է հմուտ: Փերթողին ունկնդիրներ կան:

« Ծուրջ մեղուք անուշահոտ հիւթոցն ի ծուծ կան անծկաւէտք,
Նըկարէն ճախրէ թելովքն ըզմեք թիթեւ
ուրն շուրջ ի թիւս,

Լուռ ի լուր ըզմայլական կայ օրերոդ
ծաղկատարփիկ,
Հայկազեանք բարձրեալ կողովս յաւերժ,
հարսունք ի ծաղկաքաղ,
Կան բընաւք տողիցս ի լուր, դու ձեռն
ինձ տո՛ւր, և սկսանիմ »:

Եւ փլորան քերթողին շունչ կու տայ, ուրախ պատկերով կը բացուի հովուներգական տեսարանը: Կը յիշեցնէ խաղողով բեռնաւորուած սայլը, հնձանին մէջ առոյգ մանուկներու կարմիր ոտքով պարելն, զինիին պատրաստութիւնը: Եւ ծաղկասէր մշակը քամածոյ ջանչը կը մթերէ բացօթեայ անկիւն մը, խառնելով զայն վառեկի աղբղբուկին և դեղին տերեւակոյտին հետ: Չիւնի և անձրեւի տակ կը պատրաստուի այն բարեբեր հողը, ուսկից նորածիլ բոյսը կը ծծէ իր կաթը:

Կը սորվեցնէ թէ երբ ծաղկի սերմը ցանկու է, և ինչպէս զգուշանալու է որ ճրճիները չուտեն նորածիլ բուսակները և կատուն թաթուլները չի հասցնէ անոնց: Գարնան աշխատութիւնը շատ է կ'ըսէ, վասն զի. « Անտի բոլոր ամառայնոյ պատրաստի յոյս բուրաստանին »: Սղայաբոյս հասակի մէջ ծիւրն ազատելու է դժոխարմատ մոլախոտէն, ոսոխ խղունքէն, և մըջիւնէն. դրախտին մէջ՝ բոս քերթողին ծաղիկները ազատ էին ամէն վտանգներէ, զի տակաւին նախամարդը հոն կը դիտէր աստուածածնամ գնացքնելը: . . .

Հիւրմիւլզեան կը սորվեցնէ թէ ինչպէս պէտք է ընտրել նոր ընծիւղները, ինչպէս և երբ ջուր տալու է անոնց: Խառնակաթ սէր ցոյց կու տայ բուսակներուն վրայ, ու կը պատուիրէ՝ որ ծաղկադարմանը զանոնք չի յանձնէ վարձկան խնամակալին, մարդ իր ձեռասունը ինքնին գուլթով խնամելու է: Հետագայ տողերուն մէջ կ'արտայայտէ, բուսակներուն վրայ իր ունեցած գուրգուրանքը:

« Հալեսցին աշխուճք ի բոյս, աղէտք ի սիրտ քո յուզեցիքն:

Ոչ այնպէս մանկտի ի խնամա հայրենա-
կանս հըրճուեալ բերկրի,
Որպէս տունկը ըզգայունը գոգցես ձեռինն
տէրունի »:

Կը պատուիրէ մատաղատունկ ընծիւղ-
նեբը չողողել առատ ջուրով:

Եւ կը սորվեցնէ թէ ինչպէս զարգա-
ցնելու է բուրաստանին բուսաբերութիւնը,
վարպետ մշակի պէս կը զրէ:

« Այն ինչ արեւն ընդ կարճին ճապուռս
ի բաց արփաթեւեալ,
Մեկնեա զդեռարուսիկ ընծիւղս առ մօրըն
բողբոջեալս:

Կամ ծիւս ի յոստոյ, ամուլ թէ մայրն
իցէ, հատեալ

ի նոր աշնայնի ածս ի յածուս տընկա-
գործես:

Տաշտաթաղ յարո՛ գաւակ աղեղնածեւ զը-
ճեալ ուղէշ,

Կամ ի տոչմիկ մօրէ ճիւղ յանտոճմ ի բուն
կեցո պըտկին:

Կամ պըտուկ տերեւոյ ընդ միզն ի բաց
զերծ ի յոստոյ,

Կեղեւ ընդ կեղեւ յեռեալ յանքնիկ կողր
ի համրոյր:

Հըրճուի անարգ թրփիկն յանկարծ յօտար
ծաղիկ գեղազարդեալ,

Եւ արմատս առեալ ճըղիկն եղանի մայր
գեղածաղիկ:

Այսանակ աճէ խնամեալ և սերանայ եղ-
բեանի,

Հընդիկ ի բնէ ստեղծեալ թրփիկ, և ընդ
երկին մեր ընդելեալ:

Անմատոյց ի ճըճուոյ և հիւրամբո՛ բամից
թըռչնոց,

Դառնատերեւ ի ճաշակ ընդդէմ հինից պա-
տըսպարեալ:

Ճօճէ ճեղնակ սաղարթագեղ կողերցն ի
ծայր,

Կապուտակ ընդ կարմիր խառնեալ երանգ
ակնախըտիդ:

Իրր այն՝ յոր երգունէ ըզծիր երկնի գի-
շերավար:

Մանաւանդ զոր Պարսը ի զարդ յըղեն մե-
րոց բուրաստանաց,

Զոյր ցըմն ճեռաստան ածեն զեփիւոք
բուրումն անուշ:

Ի նոյն երանգ կարմրորակ փըթթէ դեղծի
յարաթըփիկ,

Փոխանակ փափուկ մըրգաց կածկեն ծաղ-
կունք խաւ ի խաւոյք

Համակ զուղէշսըն նըրբենիս՝ չեւ տերե-
ւեալ կանաչագեղ:

Հանգոյն և նըռննի ծառոց արքայն ծի-
րանագեղաց,

Բարդ ի բարդ փոխան պըտոյց բերէ ծա-
ղիկ յոստ սաղարթուն:

Յամի երկաքանչիւր քան զհամագգիսըն
մըրգաբերս,

Այլ յուշիկ ի յերկունս գեղեցկագոյնք
ծաղկաւետեալ:

Իսկ ուղանդըր ծառածեւ ամբառնայ թուփ
գեղադիտակ,

Յաւէթ սաղարթագեղ՝ զոր ոչ աշուն բը-
քայրողոր

Կապտէ ի զարդուէ, և ոչ արաց ցըրտա-
սատոյց:

Ի վարդագեղ փունջըն ծաղկանց զամառն
ի բուն զըւարճացեալ,

Յարափըթիթ ընդ երկնաւ՝ ուր ձըմեռն ոչ
ալեւորի:

Առաւել գոյր ցանկալի դրախտից ի զարդ
վայելչութեան,

Թէ ոչ ժանտ շընչէր սըղոխ, թէ ոչ դըմնիկ
սըփուէր ծըմակ:

Խամբին ի հովանուջըն՝ մանրատունկ ծիւ-
րեալ բուսակը:

Սայրասուր յար ի ձեռին յօտոց՝ քըշտեա
զոստս ի խոնարհ,

Բարձրաբերձք աճումն սուեալ՝ զարդ քեզ
ի թոխս յօրինեսցին,

Արկեալ յեզերըս ծաղկոցիդ անվըզնակ
ըստուերս ի բաց:

Այսպիսի հիւրոցն ի դէմս ածէ կըղզեակն
երանաւտ,

Զոր թանան Հանդրին ծոցոյ շուրջ ի պա-
րոյր ալիք ծանծաղ:

Ուր մեկուսի ի դղորդմանց օթէ յաւէթ
խաղաղութիւն,

Սիրական սարեկին մընչեալ եւեթ երգ հե-
ծութեան:

Անոր հալածականը Հայոց մեծաց բնական
Մուսայք:

Մանրանդկար ինքն ըզպատկեր քոյին բե-
րէ, ո՛ր Հայաստան:

Անդ հրեշտակ քո հոլաթեւ ըզլըզգեկաւն
սաւառնեալ,

Պահպանէ թեւապարփակ զաւանդըս հարց
ըոց ցանկալիս,

Ոչ ի նանիր վեհ որերոյն մարգըրտատիպ
հեղեալ քըրտունք:

Եւ ճրճընչիւն մամուլոց յաւէրծ նօթճէ նոցա
անմահութիւն,

Ոչ եւս ահիւ ամենածախ ժամանակին
թարսել ժանեաց:

Բարբառ յոր նախ դրախտին այերց եւ
տուն հովիտը քո արձագանգ,

Ի նախատիպն իւր ի գեղ պանծայ պա-
հեալ անդ անտրիւղծ:

Անդ ուսուցին ինձ Մուսայք առնուլ ի
նոյն երգս ի մըրմունջ,

Եւ զըսպաս եւեթ նոցին տարփից ծաղ-
կանց գերդասեղ:

Այլ ըզխոնջեալս ի վարժից նոքին ի դրախտ
ըստէպ ծայնալ,

Անդ ի բարբս բուսակաց ետուն լինել ինձ
խելամուտ »:

Հոս այս պարբերութեան մէջ կ'ականարկէ
Մխիթարեան Միաբանութեան վանքը, ուր
բանաստեղծը կը դիտէ մուսայնբու գրա-
գէտ խումբը, որ գուրգուրանքով կ'ապրի
հայ դպրութեան բարգաւաճումին և փառ-
քին համար: Հոն նոյն ինքն բանաստեղծն
Հիւրմիւզեան կը վարժի քերթողական ա-
բուեստին, և նոյն կղզիին մտաւորական
զարգացումին կ'ըլլայ ամենէն անկեղծ նա-
խանձախնդրներէն մէկը:

Եւ շարունակելով իր ընդարձակ քեր-
թուածը, մի առ մի կը յիշատակէ Ոգորի
ճապուկ և ծաղկաւէտ թուփերու գեղն ու
յատկութիւնները, կը շրջապատէ Աստղիկին
սիրած անուշահոտ մրտենին, խնկօն կի-
տրոնիկը, քաղցրահոտ յասմիկը և սքանչա-
նալով կը հիւսէ վարպէն նկարագրութիւնը:

« Նորանըշոյլ արփենուոյն ցայտեալ ապա
ցուք ի նոսին,

Բուրէ անուշահոտ զեփիւս ի վայրու հե-
ռաստան,

Հրախրակ օրիորդին յօրինելոյ փունջ և
պըսակ,

Կամ տաճարին Տեառն ի դրանդիս մա-
նեկաճեւ կախել դրասանք,

Կամ սըրբոյ սեղանոյն ածել ի նուէր զայն
և ի զարդ:

Փող հարէք, յաբեթոստեանք, տօնախմւ-
րել ըզվարդավառ:

Օն զըսկիզբն ինձ ըզտօնին վիպեա, Մու-
սայդ ասքանագեան,

Բոլորից բազմերամ ազգատոհմին սեռից
դադար:

Երկերիւր ի նմա ծաղկին ազգը վարդե-
նեաց զարմանազանք,

Յոգունը կարմրերփեան, և կարմրերփեանցն
խակ ազգը յոգունք:

Որ հրաշէկ, որ բոսոր, որ ծիրանի ձան-
ձախարիթ:

Ըզվարդամատն արշալուսոյն կէսը ըստե-
ղանցըն գերփն առեալ,

Ըզկուսազեղ այլք զայտից բերեն զերանգ
պատկառանաց:

Է որ դրակից ըսպիտակին ի զոյն առոյգ
հարեալ մարմնոյ,

Ըսկիզբն աստիճանաց բազմաճամուկըն նա-
բօտի՝

Ձոր անդանօր յօրինեն հիւսեալ կարմրոյն
զանազանակը:

Կէսը քըրքմատեսիկը խարտիշագեղք և
ղեղձանիկը,

Այլք ըսպիտակ կաթնաթոյր, և այլք պալ-
ձառ ձիւնատեսիլ,

Ի նիշ կարմիր այլք նըկարէն իբր ի յոսկի
զբազոնտիկոն:

Յօղալիքը մարգըրտայեռ փայլեն բընաւք
ի ցոլ արփուոյն:

Են որ պարզը, են որ ի թերթըս հարիւ-
րեակ խաւ ի խաւոյք:

Այն որ ընդ ծիւ շաքարաբուղիս խառնէ
բուրեան քաղցրաւենի,

Այն զոր յղէ Դամասկոս ի հանդերձանս
իւղեփեցաց:

Գեղեցկագոյն ի նոսա նազի բնութիւն ի
զարնայնի,
Այլ են անդանօր և յարագուարճը մըշտա-
փըթիթը.
Անդ և օտար արփից տարփօղ ծաղկէ նըթ-
զեհ զարմ վարդենեաց.
Տեսի բըքնաւ անդ ցեղակարգ ազգատոհ-
մին համախըմբէլ,
Միայն ալեւորիկըն պակասէր անդ վար-
դենի,
Որ ի հովիտաւ Բըզնունեաց սըփոէ բու-
րումն ամբոսական,
Եւ ոյր ի յանրա Ծաղկէոյ բուրեն տերեւը
խակ քաղցրահոտ.
Եւ այն որ հազէվարդ ի նոյնքանեաց
Թերթից ձայնեալ,
Քաղցր աստանօր է ինձ հիսեւ քեզ դրուա-
տիս, ո՛վ վարդենի.
Դու բողբոց գոս սիրելի սըրտից ի վեր
քան ըզբընաւ,
Որ փըթթին ի բուրաստանըս սեռը ծաղ-
կանց չըքնաղագեղը.
Այլ հրաւէր արդ նոքա առ իս կարգան,
ճեպէ զիս հարկ:
Աննամանձ, ո՛վ ծաղկունք, տո՛ւք դշխոյին
ձերում տեղի.
Ձի ի խնամաւ նորին ցայս վայր ըզձէնջ
տաղքս յամեցին,
Խնամեա զշուշան յետ վարդենոյ զանմե-
ղութեան մըշակդ ըզտիպ.
Ի՛ւ նաւասարդ զարնայնոյն նախնին կո-
չումն առեալ ամիս:
Լաստափայտին, յոր ծովածովի յոյս աշ-
խարհի ապարինեալ,
Տիպ ի յաւէրժ յիշատակ զըստորոտովք
Մասեաց ձերոյն
Ձարդարէր ամի ամի, վառ ի գոհար ա-
ռեալ վարդից:
Պար ըզնովաւ յօրինէին զըստերը չըքնաղը
Այրարատայ,
Ոսկեփայլ գանգուրը վարսից զուսովք նո-
ցին գեղածըփեալ.
Նոցին ի նուագըս բամբուկն մանկտին
քաջագըն զուգակցէր,
Յօղ ըզլաստին ուրուատիպ, ցօղ զիրեօք
սըրսկեալ ալեաց:

Եւ ձերունեացըն ճառ արկեալ՝ Թոռանցն
ըզվէպըն պատմին,
Ի՛րր երկնից քաջեալ սահանք, ծածկեալ
երկրի հեղեղասաստ,
Շունչ յերեսաց երկըն լեալ ըսպառսպուռ
համայնաջինջ.
Եւ երկրորդ հայր աշխարհի ի՛րրը պահեալ
անդ կենդանի,
Եւ համայնից ընդ նըմին շընչաւորաց զարմ
և զաւակ
Ի գլուխ ալեւորին հիւրընկալեալ Այրա-
րատայ.
Երկիցս անդուստ աղանին ի՛րր արձակեալ
դէս ի ստորեւ,
Եւ անդէն շըղաքերին դարձ յերկրորդումն
աւետաւոր:
Չայստիկ ձերունեացն ընդ մեծ աղէտըն
վիպելով,
Եւ զապրելոցն էջս ի յերկիր ի վերստին
անմարդարնակ,
Հապա ի ճախի՛ ընդ եթեր ըզվարուժանս
արձակէին:
Այլ աւաղ, դարք մոռացկոտը ըզկիթե-
րեանն առին ի վրէպ
Յալեալ ի վեր երեւեալ, և ձիւնափայլ
զոյզս աղանոյ
Նըմա ի կառսն կոնքեղեայս օգաթըռիչոս
լըծեցին,
Վարդիւք ըզնա շուրջ վառեալ, վարդս ի
բագին նորին ձօնեալ:
Դու ապա մոլորելոցն ի զբահեղեղ պաշ-
տամունս Հայր,
Դու զվարդենիսն Արարատայ սըրբեցեր
ճառն անդրէն ի նուէր,
Ըզճաճանչ ի նոսա զթարօրական յեռեալ
լուսոյն:
Փող հարէ՛ք, ասընանգեանք, տօնախմբել
ըզվարդավառ.
Վարդըս քաղեցէ՛ք, և վարդաստանըս տըն-
կեցէ՛ք.
Յաւելից և գերփնունակ ազգըս նոցին ու
գեւ ձեզ օ՛ն:
Ի յեւգանեան ի գեղազուարճ մօտիկ ի
բլուրըս վարդաստան,
Թագունէ ծաղկանց վարդ, այլ թագաւոր
նոցին շուշան.

Քան զամենայն խառնրս խընկոց բուրէ
նոցայն քաղցր ընդ իրեարս:

Առոյգք ընդ պառուսանց յաշորդեացեն ըս-
տէպ կոնդէզք.

Մեկնեա ի մարցն ըզմանկըտին տածել
ուրոյն տոհմին ի յոյս.

Ջերեամ վաստակեալք տեղի դըստերցըն
տացեն մարք.

Դու ի վարսից արմատոց սըրբեալ կան-
խիկ զարան ի նըքոյր,

Դոյզն ինչ անդր յաւել զառամ ապաւա-
ռիկ արջառննի.

Հատընտիրս ի նոցունց ապա ցըրիւ արկ
անդր ի կարգ:

Կուսին ի մուսս աստեղատան այսպէս
Ֆոնդէզըն փայփայեալ,

Ջուարթածաղիկ ի զարնան յառնեն կան-
գնին բարձր ի ցողուն,

Շուրջ ի խոնարհ ծաղկանց ի հոյս ար-
քայակերպ շարժեալ ըզյօն:

Այսպիսի էր բուրաստան, ուր ստէպ հար-
սինն անարատի

Իջանէր եղբորդեակն հովուել ի հոյլս
շուշանաց »:

Վարդին պատմութիւնը նկարագրելէն
վերջը մանրամասն կը յիշատակէ բուրաս-
տանին մէջ ծլած ծաղկած ամէն նշանա-
ւոր ծաղիկները: Յոյց տալով անոնց յատ-
կութիւնները, անոնց սիրած հողը և օդը:
Կը սիրեն իր մատնանիշ ըրած սիրատարի
նարկիւր, վսեմաբերձ կակաջը, յաբաճօճ
հրանունկը, անեմոնը: Կ'առնեն բոյրերը
իր նկարագրած բուսականներուն:

Հայաստանի գետերուն բնիկ լճասէր
հիւրիկին վրայ բանաստեղծական նկարա-
գրութեամբ կը խօսի.

« Անօսը և աւազուտ հաճոյ բնաւիցն է
տարը հողոյ,

Բուրբից է դըծպըհի, բուրբից զեան գործէ
տամուկ.

Լըճասէրն եւեթ հիւրիկ զաղտիւր և զգէջ
ախորժեալ վայր,

Ի յակունս Եփրատայ ջրասոյգ ի խաղս
անդր ընդ երեկ,

Ի ծագել արուսեկին նորագըւարճ գայ յե-
րեւան,

Հարսնամանս ի գետափնեայց անտի ի
բնիկ ձայնեալ բարբառ.

Որպէս կարապ ձիւնաթոյր ի կայիստեան
ալիս ի լիւզ,

Մերթ ի յողող ընկուզեալ, և վիզ ի վեր
մերթ երեւեալ,

Ամբառնան ի ծիւ երկայն բընաւը յոխորտ
ըզգագաթունս,

Ծաղկախիտ գուարթատերեւխառնեալ բազ-
մերփրն ծիածան,

Թատր ըսքանչելի ի փայլ արփույն յօ-
րինեւրով,

Ի զեփիւռ քաղցրասիբ ճօճեալ ճեմեալ
գեղաճըփեալ,

Որպէս վէտ վէտ շողայ գանգրեօք և ծա-
ծանի ծով ծիրանի,

Մինչ վարսիցն արփենից ցայտեն ցոլ-
մունք ճաճանչաւտը,

Կամ լուսնակին ըզնոքօք արծաթափայլ
ճառագայթեալ:

Այսպիսի ընդ եթեր պատգամաւորն Հե-
րայ Հիւրիկ

Գեղափայլէ երփներանգ ի թեւածելն ամ-
պախաղաց,

Անդըստին իսկ ծաղկին կոչումն հիւրիկ ա-
ռեալ ի ճահ »:

Հիւրմիւզեան իր բուրաստանին այս
դրուագին մէջ, ցոյց կու տայ սիրահարու-
թիւնը դէպ ի Փլուրայի ստեղծագործութիւն-
ները: Ծաղիկներու հոգին զինքը շրջա-
պատեր է ազնուական սէրով, երփնագեղ
թերթերուն վրայ մարգարտայեռ շիթերուն
ցոլերը մատնանիշ կ'ընէ, և կարծես բու-
րաստանին զմայլելի ծաղիկները հմայքոտ
բուրումներով անուշահոտ կը ծփան երե-
ւակայութեան մէջ: Իր պատկերները հոս
կ'առնեն կենդանի վառ երանգներ:

*
**

Բուրաստանի երկրորդ գիրքով՝ կ'երգէ
Եփրատայ ծաղկազարդ ափունքը. ուր ա-
նեղծ կը մնան հետքը աստուածատունկ

դրախտին: Կ'ապաւինի Հոգիին որ Արա-
րատի մէջ կը դեգերի, և կ'ուզէ նկարա-
զրել անոր ոտքին տակ զորդ ձեւացնող
երփնատիպ ծաղիկներու գեղն ու բարք:

Այս դրուագին մէջ կը յիշատակէ ուրիշ
բազմաթիւ մանրերամ գոռոզ ու ամօթ-
խած ծաղիկներու հոյլեր: Սակայն ուշա-
գրաւ է այն էջը, ուր կ'ուրուագրէ ծա-
ղիկներու կենցաղը:

Հիւրմիւգեան զմայլելի է հոն, կը նուա-
զէ նկարագեղ գրչով:

« Ոչ այնքան յոգունք ընդ օղբս թեւա-
ծեալ պարեն թրոշնիկք,
Որքան ի դրախտ սերմնածինք ամի ամի
ճօճեն ծաղկունք.

Կէսք գեանանխանձք, են որք ընդ որմբս
սողկազնացք.

Ոմն ի խեչակ իւր սիրատարփ, այլ որ ի
ընիկ վայրն՝ ուր ծընեալ,

Ծիւրին երկաքանչիւր ի տարփալեացըն
քեց և մոցք,

Իբր ըզհելուսն հայրենասէր սահեալ նըժ-
գեհ տարաշխարհիկ:

Կէսք արփիատենչք, այլք հովասուն սի-
բեն ծըմալ.

Մըտադիւր ի գնացըս շուրջ բարգաւաճէ
հրաշածաղիկ,

Անձեռագործ փունջ ի բնէ վերաբուսեալ
սաղարթագեղ,

Ափնածիր առ լըճակաւ գեղապարոյր գոր-
ծելով գիկ.

Փայլեն կարմիր և սպիտակ ընդ ծուփս
ալեաց թերթքն ի ծածան,

Նոյնքանիք ընդ ալեօք կախեալ ի լոյծ
հայելոջ փունջը:

Իսկ ընդդէմ երաշտատունկըն սակաւիկ ա-
խորժէ ումպ.

Կէսք ի բուրումն առանց գեղոյ, այլք ի
յանրոյր պանծան ի գեղ.

Ոչ ինչ այլազգ բաշխեալ ի բնէ գեղ օ-
ղայնոց և դայլայլիկ,

Գեղգեղէ անգեղեայ սոխակն ի լուր ըզ-
մայլելի,

Մինչ սիրամարգ գեղգեղափայլ շիկնեալ
ընդ կոխէ իւր ամաչէ:

Յոգունք ծաղկեն գարնանարոյսք, այլք
մինչ տարին մթերգովք գեղու:

Ոմն այգածաղիկ, այլ որ փըթթէ գիշե-
րազուարճ.

Ընդ միջօրեայ ճառագայթիւք այլ ոմն ըզ-
գեղ իւր հօլանեալ,

Էւ պահ իւրաքանչիւր գիւրն ի փըթթ
գերկն ընծայէ,

Ծաղկեղէն հրաշակներուս գործեակ ժա-
մուց քեզ ցուցական:

Ոչ ըստուեր աստիճանաց զօրակըշիո չա-
փեալ արփին,

Էւ ոչ ասեղն անուհոյով զուգամանակ
առեալ շըրջան,

Գուշակէր լիննէի ո՛ր տիւն առնու ճեմ
ընդ եթեր.

Ոչ ուն ի զանգ թոպեալ հընչիւն ազդէր
ըզճաշ և ըզգաղար,

Էւ ոչ ջրագող, կամ բիւրեղ ընդ աւազոյն
ըզժամս հոսեալ.

Այլ ըստ պահուց կարգեալ ծաղկունք որ-
պէս մանկտի ի մահարձոնս,

Ազդ ի փըթթիմ առնէի զայգ և ըզցայգ
և զփայլածու,

Ջարեւածայր և զարփող, ըզանթակող և
ըզհրակաթ,

Էւ զբոլոր լակ ըզհանգոյցս արփիաճեմ
քառածիրոց:

Քաղցր է ճեմել ընդ ծաղկոց, քաղցր ըզ-
բուսակըս բուծանել.

Ոչ ինչ նըլազ գուլթ ի սիրտ յուզեն ծաղ-
կունք մատաղերամ,

Քան ձեռասուն անանեակ, քան քաղցրա-
խօս թրոշնիկ գերեակ:

Այն ինչ տըխուր տիրէ ձըմեռն ի բաց ըզ-
գեղ կապտեալ ծառոց,

Էւ ծածկէ ձիւնախաղաղ գերկիր անշուք
և տարազարդ,

Յայնժամ յաւէտ ցանկալի, յանժամ յար-
գոյ դրախտ ծաղկաւէտ.

Ջուր ճարտարին ճըգնի վըրձին քաղցր ի
պատիր աշաց ըսփոփ.

Ո՛ր Ջեւարս, ո՛ր Ապելէս ըզքեզ ծաղկան
գիտէ ստուերել:

Է՛ջ ընդ այգն ի ցողալից հատ ի դրախտէ
վարդ կարմրերփեան,

Եւ առ կեղծիւնն մատու ի նմանահան գրը-
չէ դեղեակ.
Դիակն անհոգի թուեսցի տիպարն քեզ
տըմոյն » :

Եւ կը ցաւի, թէ ինչո՞ւ վիրգիլիոս ժա-
մանակ չունեցաւ նուագելու ծաղիկներու
սքանչելիքը: Անոնց բոլրը կը պարարէ
քերթողներու երեւակայութիւնը...

Խօսքը կ'ուզէ հայ մանուկներուն, կը
պատուիրէ, որ անոնք սիրեն իրենց հայ-
րենի հողը, որուն ընդերքներուն մէջ օ-
տարները կը հետազօտեն, կը գտնեն դա-
րանուած ոսկին. վաշտերը պիտի ներկեն
արիւնով ամէն դաշտ, իսկ բանաստեղծը
կը յորդորէ որ հայ պատանին պարապի
ծաղկաբուծութեան: Կը խրատէ որ ծաղ-
կեցնեն անոնք Հայաստանի հովիտները,
մշակեն հայրենի հողը, զի նոյն հողէն
նախամարդը առեր է արարչակերտ մար-
մինը. ուր ծաղիկները նախամօր գեղեց-
կութիւնը տեսնելով սկսած են ամօթահար
ըլլալ:

Բանաստեղծը հայ հողին վրայ տակա-
ւին կը տեսնէ աստուածամեծ գարշապա-
րաց հետքը: Եւ կը զմայլի հայ հողին
վրայ, զի հոն ծնան քաջազուն հայ հրա-
կայները, որոնց քաջութիւնները կը յի-
շատակէ: Կը յորդորէ որ հայ մանկտին
շաւակէ այդ հողը, որ ներկուած է հայ
մարտիրոսներու արիւնով, և այդ արիւնը
կը բարգաւաճէ մեր երկիրը:

Հիւրմիւզեան այդ էջերուն մէջ կը յայտ-
նէ այն խանդակաթ հայրենասիրութիւնը,
որ յատուկ է Միխիթար Աբրահօր ամէն
մէկ զաւակներուն: Այդ հայրենասիրու-
թեամբ՝ Հիւրմիւզեան ազգային հայրունի
շնորհք մը կը հոսեցնէ իր քերթուածին
մէջ: Այդ հայրենասիրութիւնը ամէն Միխի-
թարեան բանաստեղծին և զրազէտին հա-
մար ժառանգական նախանձելի առաքի-
նութիւն մըն է: Առանց այդ հայրենաշունչ
հոգիին, Միխիթարեան գրականութիւնը գո-
յութիւն չի կրնար ունենալ: Ազգասիրու-
թիւնը զիրենց կը մղէ համեմելու իրենց
գրութիւնները, և ազգասիրութիւնը Հիւր-

միւզեանի մէջ բացարձակապէս անկեղծ է,
քերթողը իր հայրենասիրութիւնը յայտնած
է բոլորովին վեհապանծ ազնուութեամբ:

Հիւրմիւզեան կը սիրէ Հայաստանի հո-
ղը, անոր ամպերուն հաշտութեան նշան
ծիրանի գօտին, կը սիրէ ծաղիկները, զի
անոնց դպած են Աստուծոյ ոտքերը...

Բուրաստանի երրորդ գիրքը, քերթու-
ղական կուռ սճով՝ կը սորվեցնէ թէ ինչ
արուեստական միջոցներով դարմանելու է
ծաղիկները: Հիւրմիւզեան, կարծես վար-
պետ ծաղկազարման մը, մի առ մի և
մանրամասնօրէն կը նկարագրէ ամէն կարեւ-
որ պէտքերն, որոնք անհրաժեշտ են բոյս
մը աճեցնելու և առողջ պահելու համար:
Չմերոցին վրայ կը խօսի, վասն զի տար-
աշխարհիկ ծաղիկները անոր կը կարօտին:
Կը նկարագրէ, թէ այդ ծաղիկները ինչ
բարք ունին և թէ ինչ գուրգուրանք պէտք
է զանոնք օտար հողին վրայ մեծցնելու
համար: Կը խօսի բժշկական բոյսերու
մասին, զրախտի զարդ տունկերը կը նկա-
րագրէ, պատուաստի վրայ կը բանաստեղ-
ծէ: Դժգոհադարմանութեան կը յորդորէ
ընթերցողը: Տարաշխարհիկ բոյսերը կը
նկարագրէ որոշ և ճշգրիտ գրչով. կը գրէ.

« Նորահրաշ բանան ինձ թատր արդ Լի-
բիա և Ամերիկ.

Ճիւղադ բուսականը, ղըժնեայք ի թոյն
և ի վրիժակ,

Դիմեն ի հանդէս վէճ ընդ ծաղկունքս մեր
բերել՝

Կանկատունկը ժանտաբոյսը և հալուէից
ազգ վարմազան,

Եւ բնաւք իսկ յոյր բուսոց ագինք երաշ-
տատունկը վերաձայնեալ,

Փըթթեն զեղածաղիկ կողոնս յանկարծ
պըտնեալ ի դուրս:

Անէճք աստուածասաստք գան ընդ օրհնից
հաշտը ի համբոյր,

Ոչ այլ ուրեք այնպիսի քրտմնեալ ու-
րոգ ըստուարասուր,

Իրր աստ առ ի ստուերել ըզմահացու ներ-
հակակիրս:

ի սպառազէն բուսականի ազգին դէմը իսկ
զըժընդակ.

Ո՞նի օձատիպ առեալ գալար, այլ ոք ոգ-
նոյ կրէ կերպարան,

ի սայրաստոր տնի ի սըլաք զինազարդեալ
թեւա արծաթէ,

ի մրկունդ բոլորատէգ յառնէ կանգնի միւսն
ուղղաբերձ.

Իբր ի կըմբեայ ո՞նի ի վահանքս սաղար-
թուքն ամբածածուկ,

Ըզրազմասայր սուսերոյ բերէ սպառնող
այլ ոք դիմակ:

Բընաւք ի տօթ ե ի յերաշտ ի տիպ ճը-
պոսն սիրատարփեալք,

Բնաւից օրհաս սառամանիք, բնաւից թօ-
նուտք ածեն վրտանգ.

Ա՛րկ մանրախիճ նոցին խըշտեակ կամ
խեփորոց փըշուրս ի խոր,

Ձի տարափք յորդահոսք գնասցեն ընդ
մէջ գեռեալք ի բաց »:

Հիւրմիւզեան իր նկարագրութեանց մէջ,
միեւնոյն ատեն ունի թէ բուսապատումի
հմտութիւն եւ թէ զրական կուտ ո՞ն մը:

Նոյն իսկ տարաշխարհիկ բուսաբերու-
թիւնը իրեն ծանօթ է մեր երկրին բնիկ
բոյսերուն պէս:

Կը փափաքի որ մեր ազգն ա՛լ պղեր-
զութիւն չընէ ե հայրենի հողէն աւանդ
մնացած բոյսերուն խնամք տանի:

Անշուշտ՝ Հայաստանի հողին ամէն մէկ
բոյսն ու ծաղիկ մարողջովին իրեն ծանօթ
չեն, զի Հիւրմիւզեան ինքն ալ հայրենիքէն
տարագիր, բորբոս մագաղաթներուն մէջէն
կընար դիտել հայ բուսականները:

*
**

Աստուածաշունչի նկարագրութեան հա-
մաձայն՝ բուրաստանի չորրորդ գիրքը՝
կ'ուրուագրէ զրախտին գետերը, հոն զըտ-
նուած ակունքները եւ անոնց ափունքի
թռչունները: Կը փափաքի բանաստեղծը,
որ մեր պարտէզներն ա՛լ չըջապատուած
ըլլան ւրախտի նման գետերով: Համբու-
րուին ծաղիկները կոհակներու ողջագու-

րումներով, կ'ուզէ տեսնել բուրաստանին
կղզիները գրկուած գետերու ալիքներէն,
կ'ուզէ հիանալ ջուրին խաղերուն՝ անոնց
կազմած խաղաղաւետ ջինջ հայելի լիճե-
րուն վրայ, կ'ուզէ զուարճանալ վարսա-
գեղ կարկանդակ ուռիներուն պատկերով:

Իր մանրամասն նկարագրութիւններով,
կը սորվեցնէ թէ ինչպէս կազմելու է ճա-
շակաւոր բուրաստան մը, իր այդ ուրուա-
գիծ նկարագրութիւնը՝ մեզի կը յիշեցնէ
այն զմայելի իտալական բուրաստանե-
րը, որոնք տակաւին կանգուն են մնացած
Հռոմի պերճագեղ ամարանոցներու մէջ, եւ
ամենէն աւելի կը յիշեցնէ Վիլլա Պորկէ-
զէի լայնատարած անզուգական հոյակապ
բուրաստանը:

Երկարօրէն կը նկարագրէ օտար երկրի
զրախտի նման պարտէզները, սակայն ա-
ւելի մեծ խանդավառութեամբ քնարը կը
շարժէ եւ կ'երգէ Հայաստանի զրախտին
պերճութիւնը:

« Եւ զքո, լեռոնք Մաղկէոյ, զո՞ր աստ
պարծանս առից երգել.

ՁԱնանցն ուր ի քեզ սըրբոց ըզհետըս
լուսատիպ,

Թէ զլատինացն ուր ի քէն իջեալ նոցին
հրաւիրակաց.

Մի՛ գայառիկ մի՛, Մուսա, զհրեղինաց
երգըս պարուց

Քնարիս հողեղինի տացես հրաման նըւա-
գելոյ.

Այլ ըզզրախտիցն ուր ի նմա պատմեա զու-
գգեղ ինձ օ՛ն ե զփառս,

Ձարքայից հայկազանց ամարաստան վա-
յելչութեան:

Բընաւք անդանօր համախըմբեալ ազգք
բուսականք,

Որքանեաց է ընկալուչ դեռ եւս երկիր
աստուածանէծ,

Ոչ ի տեսիլ երփնագեղից եւեթ ծաղկանց
ակնապարարք,

Այլ ի բուրումն իսկ անոյշ զըւարճընձայք
հոտոտեւեաց.

Պըճնին մարգըրտայեռ ընդ այգն ի ցօղ
քաղցրածաւալ:

Ձեռան վրտակը արծաթիք, ցայտեն աղ-
բերք կենդանարուզիս.

Անտառը դալարագեղը, և էրէոց արգե-
լարանը,

Ուր թագազանցըն շամբուրը ոչ շրկայն
երէք ունայն:

Շուրջ երագազը սրփոռալ, պատի թեթե-
ւընթաց ասպականին.

Վայրենեաց հօրանը քօշից վազ ընդ կա-
տարս առեալ բըլրոց,

Եւ եղջերուք ընդ ծառաստանն խոյս տը-
ւեալ արշաւասոյր:

Ի լայնալիճ պարթեւական ճայթէ ուժգին
նետ եռասայր.

Ազատագունդըն ձիախրոխտ որսոցն ըզհետ
փախըստէից:

Ընդ սօսաւուն սաղարթախտ մայրույն
դիմեալ շահատակէ:

Ոչ անազդակ սէր դրժնէին Արեայ վա-
ռեալ ըզնա ի գէն,

Ոչ ոխերիմ ախոյենաց հրոսակը առ դուրս
աճա հասեալ.

Զիթենեաւ պըսակաւոր ճեմի անդ ճոխ
խաղաղութիւն,

Դեմետր և Դիոնիս գուարթ անդանօր յօ-
րինեն պար:

Անդ գարուն ամենագեղ, և մըրգաւէտ պըճ-
նի աշուն.

Տիկնայք հայկազունք և օրիորդք արքա-
յագինք

Անդ ճեմ առեալ գերունակ զարմից ծաղ-
կանց յօրինեն զարդ,

Շուշանք զընայունք և վարդենիք շըրջա-
գայեալ.

Եւ մաներեմ մանկտին ընդ խաղ դարա-
նամուտ ի թըփաստան,

Մըրդօտ ծաղկաւէտ ուերկայն կակաչըս ճօ-
ճելով,

Թագչին ըստէպ ընդ սաղարթիւք և ստէպ
անդրէն գան յերեւան,

Գաղտածիգ ի յերեարըս կարմրորակ ար-
կեալ խընձոր:

Ընթա՛մ յաւէրժ, դար բարբրաստ, ընթա՛մ ի
փառըս Հայկազանց... »:

Սակայն Հիւրմիւզեան սրտածըմլիկ կու

լայ Հայաստանի անցեալ փառքին սգաւոր
պատկերը. անոր գեղեցկութիւնը կողոպ-
տուած է:

Բուրաստանի ծաղկարոյր էջերը կը վեր-
ջանան տխուր, զի դրախտը կործանուած
է նախամարդուն մեղանշականութեամբ:
Բանաստեղծ Հիւրմիւզեանը՝ տխրունի սըր-
տով կ'ողբերէ դրախտի կեանքին և պեր-
ճութեան սուգը:

*
* *

Բուրաստանի ընդարձակ բերթուածը
քնարերգական հովուեղբորութիւն մըն է. ուր
ամենէն աւելի կարեւորութիւն է տրուած
ծաղկազարմանութեան արուեստին, ըն-
թերցողին համար ախորժելի են ցանուցիւր
նկարագրութիւնները, մանաւանդ ծաղիկ-
ներուն սիրուն բարքերը: Հիւրմիւզեան իր
նիւթին մէջ, սահմանափակուած է դրախ-
տին սրտին մէջ և հիացած ու յափշտա-
կուած ծաղիկներու երանգովն ու բոյրերով,
արուեստի նուրբ քնարով կ'ողբերէ դրախ-
տին պերճութիւնը: Նկարչական պատկեր-
ները համեստ են, բնութեան ծաղիկները
այնքան ուշագրաւ ցոյց է տուած, որ կը
մոռնաս վրձինի խաղերը և երեւակայու-
թեան ծնունդ նկարները:

Դրախտի հընդամանքով կը սքանչացնէ
զմեզ, և ամենէն աւելի կը զմայլիս ըւ-
զուին ներդաշնակ բիւրեղացած կատարե-
լութեան վրայ. և իրաւունք կու տաս ծե-
րունի ուսուցիչ թէ՛ղորոս Զօրայեանի որ
կ'ըսէր.

« Պոկունքներդ ուտեմ, Հայր Ե-
ղուարդ... »

Բանաստեղծը լեզուական այդ հրաշալի
ներդաշնակութեամբ անմահացած է ոչ
միայն նոյնինքն իր պատկանած Մխիթա-
րեան Միաբանութեան կաճառին մէջ, այլ
և թուրքահայ գրագէտ դժուարահաճ բա-
նասէրներէն պաշտուած է իր այդ բարձր
արժանիքին համար:

Պուէտ Խաչատուր Միսաքեան իր ա-
շակերտաց քարոզած է Հիւրմիւզեանի գրա-
բարին ներդաշնակութեան անհունապէս

սիրունութիւնը, ու տակաւին նոյն վարպետին պէս Հիւրմիւլզեանին վրայ հիացողներ են Միմիւսան, Թորգոմեան և Կիւրճեան՝ հայ սիրուած մտաւորականները:

Հիւրմիւլզեան իր այդ ներդաշնակութիւնը կը պարտի գեղեցկագիտական հմտութեանը, ինքը ընդարձակ ծանօթութիւն ունեցեր է գեղարուեստի ամէն մէկ ճիւղին. է՛ն աշխատած Թարգոմեանութեանց ճշտութեան այլ հայերէնին զմայլելի ներդաշնակութիւնը ի նկատի ունեցեր է միշտ:

Հ. Ալիշանին կ'ընծայուին « Բազմավէպ »-ի մէջ ներբողական այն էջերը, որով ուրուագրուած են Հիւրմիւլզեանի հոգւոյն զխաւոր կէտերը. քաղաածարար կ'արտագրեմ մէկ քանի նախադասութիւններ այդ գեղեցիկ էջերէն, ահա՛ թէ ինչ ըսուած է.

« Մի ի սակաւերեւեաց անտի անձանց՝ որոց, եթէ չիցէ ժպրհութիւն ասել, Թորութիւն է ծնանելն երկրաւոր և ոչ անդրստին ընդ յարագուարձան յօղանալ գերակայս... »

Հոռովմայ քահանայապետէն կ'անուանուէր բանաստեղծ Գերապայծառը՝ « Արքեպիսկոպոս Շիրակայ »: Լատին և ազգային կղերական դասակարգին մէջ, գնահատելի կը փայլէ լեզուին համահաւասար՝ հոգւոյն քաղցրարարոյ ներդաշնակութեամբը: Լաւ կ'ըսէ նոյն ներբողագիրը.

« Անշիջանելիս թողլով յիշատակս, զանուշութիւն վարուցն՝ ի սիրտս ծանօթից իւրոց, և զգրուել զաստուկսն՝ ի հայկական դպրութեան՝ յայժմուս և յապագայն. քանզի որպէս անմահ է սրբութիւն յերկինս, անմահանայ և յերկրի իմաստութիւն, մանաւանդ որ անմահաւայելն բարբառով աւանդիցի, այսինքն է ներդաշնակութեամբ, որպէս վկայեցին խորիմացքն բանասէրք հինք և նորք »:

Իր հոգւոյն, իր բնաւորութեան մէջ զուգաւորուած ու խտացած կը համարուին ամէն տեսակ անուշ շնորհքներ հոգեկան և գրական հանգամանքներով: Կը շարունակեմ ներբողեանին խօսքերը.

« Փանգի իրբու անդստին յընծայութե-

նէն ի լոյս կենաց, պէս գունակ հելլենացի գեղարանին ի վեհից ոմանց քաղցրագործակ մեղուաց օծեալ և բուծեալ, ամենայն տարագու բերէր և բուրէր զքաղցրութիւն »:

Բացառութիւն կը համարիմ գեղեցիկ դպրութեան պարագադին հոգւոյն և դէմքին ու բնաւորութեան տգեղութիւնը:

Հիւրմիւլզեան իր արտաքինովը, ներքինովը ու մտքովը գեղեցկութեան խտացումն էր: Իրեն հետ ապրողները անխտիր կը դրուատեն անոր դէմքին և ձայնին գեղեցկութիւնը, խօսքերուն և վարմունքին քաղցրութիւնը, սրտին պարզութիւնը, մշտնի խոհականութիւնը. ներբողիչին կուտամ խօսքս.

« Ասաց ոմն կորովարան, որ և չէր համարիտ նմա և հաւան, եթէ սատանայի միայն հնար է հակառակել Տեառն Եղուարդայ. և արդարեւ պատրանք դիւական համարեցցին՝ եթէ հակառակեաց ինչ ոք նմա, այլ ես վստահ եմ թէ ինքն Տէր Եղուարդ ոչ ումեք հակառակեցաւ. և եթէ ի շփոթս յետին ամացս յազգային և կրօնական խնդիրս, յորս հրեշտակք անգամ կարծեմ այլ ընդ այլոյ երեւեցան, եթէ ոք և զայսպիսի անձն ոչ միայն փոքրոգի գրեաց՝ այլ իշխեաց և առ առակէ կերպարանել, սա և յայնժամ իրագեկ լեալ՝ միայն զաշն ի վեր ամբարձեալ՝ մաղթէր այպանողացն ներումն և օրհնութիւն »:

Հիւրմիւլզեան զրականութեան մէջ հետեւած է հին դասականներուն գեղեցիկ մտքերուն, կենակցութեան մէջ ալ հետեւած է Մխիթարեան հին ծերունիներուն աստուածային առաքինութեանց, Գեղեցիկ միտքը, տգեղ բարքեր չի կրնար ունենալ...

Կենսագրական կարեւոր յիշատակներ կը պարունակեն յիշեալ ներբողականին հետեւեալ տողերը.

« Երկոտասանամեկի մեկնեալ էր Տեառնս Եղուարդայ ի հայրենի տանէ (յոր յետ յիսուն ամաց վերադարձաւ ի տես նշխարեալ ազգականացն), դիմել զհետ եղբօրն

կանխեցելոյ՝ ի կայս մեծին Մխիթարայ. և վասն ժամանակին ժողորման ի պատեալազմական յուզմանց միապետեալ բռնակալին փռանկաց, ոչ կարելով ընդ կարճոյ ճանապարհ ծովաչու լինել, երկարածիք և բազմավտանգ ուղեւորութեամբ հասնել անցեալ ընդ բարձրակոհակ պատուարս Պալքան լեռանց, հՀաս ուր ուրեմն յընտրեալն սրբավայր. և հետեւելով նախածամանելոյ եղբօրն՝ փոյթ ընդ փոյթ անցանէր ընդ կրօնաւորական և եկեղեցական աստիճանս, և քսանամենի կատարեալ կնքէր քահանայական կարգաւ, յետ սակաւուց աւարտեալ և զուամանցն հրահանգս, ի տղայութենէն և անդր զամս քսան միայն եկաց ի վասնս. և զատ յայլոց ինչ պաշտամանց ըստ վանական հրահանգաց, զայնքան ամս ինքն լինէր առաջին երգիչ դասուն, գեղեցիկ, զգայուն ողորկ ձայնիւ ոչ միայն զլսելիս զուարճացուցեալ, այլ և հոգեխառն օծութեամբ շնչոյն զմայլեցուցեալ զսիրտս, և յարտասուս իսկ լուծեալ զմանս, և որպէս ձայն նորա լսողացն էր սիրելի, յոյժ սիրելի և ինքեան երաժշտականութիւնն կամ երգեցողութիւն, զորմէ և ցվախճան աւուրցն խօսէր անհատարար խորթակաւ, ոչ իսպառ և ծերութեամբ խրթնացեալ ի բնատուր պարգեւէն: Զգայր անշուշտ ի դաւար հասակէն՝ եթէ ի յաւերժական երգարանութիւն սահմանեալ է որ ի նմա հոգին. նոյն հոգի կամ միայն՝ նմանօրինակ իմն շնորհօք օծին զնորս և զանյօղական ձայն բանաւոր, զշարակարգութիւն բանիցն ասեմ յարամեանս բարբառ, զոր որպէս ճարտար բրուտ գկամն կակուղ լմելով՝ այնպէս ամոքեաց և հեշտալուր կարգեաց, և իրնքնաստեղծութեան և ի թարգմանութիւնսն անբաւ, որպէս զի և ըստ այնմ ոչ փոքր և աննշան մասին՝ տինա և ի տրտազուխ, ոչ զանգիտեմ նոր ոմն Շնորհալի գեղեցկագիր ասել զնա և ճարտար թարգմանիչ...»

Ու այս առթիւ ապագայ դարերը իրեն երախտագէտ պիտի մնան, զի Հիւրմիւզեան տուաւ մեր գեղեցիկ դպրութեան վիրգի-

լիստի, Պենելոնի, Ռասսինի սքանչելի թարգմանութիւնները, նա մանաւանդ Ռասսստոքին, որուն զովեստն լսած է մեծ հանճարներէն Հ. Ա. Բազրատունիէն և Հ. Ալիշանէն, որոնց ոսկի շրջանակին մէջ՝ շողշողուն տառերով՝ քանդակուած կը մնայ գերապայծառ Հիւրմիւզեանի անունը...

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ,

ՀԵՆՐԻԿՈՍ ՍԻԼԵՆՔԷՎԻԶ

Զ Ր Հ Ե Ղ Ե Ղ Ը

◁ □ ▷

ԳԼՈՒԽ Զ.

Արեւ տխուր բարձրացաւ Վոլոնդոփիլիի վերեւ, սփռելով ճառագայթները աւերակաց կոյտի մը վրայ: Այն՝ դեռ միսացող, մոխիրներու մէջ կը քալէին մարդիկ իրենց սիրելիներուն դիակները փնտրելով: Այո՛, ազնուականութիւնը յաղթէր էր Քմիդայի, բայց աւաղ, ինչպիսի՛ յաղթութիւն: Պուզրիմներէն շատերը ինկած էին կոռոյ ժամանակ. իսկ շրջակայ գիւղերուն մէջ չկար մէկը՝ որ չողբար կամ ամուսինը, կամ որդիքը, կամ հայրը:

Քմիդայի զինուորներէն ոչ ոք ազատեր էր պատուհասէն: Ոմանք Վոլոնդոփիլիի մէջ ինկան՝ կատաղաբար պաշտպանելով իրենց զինքը, կռուելով մինչև անգամ վիրաւորուած: Ուրիշներ՝ թէպէտ կրցեր էին փախլիլ, սակայն անտառին մէջ զերեւեհ հալածողներուն ձեռքն ինչաւով, չարաչար և անխնայ կերպով սպանուէր էին: Նոյն ինքն Քմիդա փախեր և փնտրելոյ եղեր էր, զահաւէժ յորձանքի մէջ ինկած մարդու մը նման. ոչ ոք գիտէր թէ ինչ հանդիպեր էր անոր, միայն ենթադրութիւններ կ'ընէին:

Կոտորածէն ազատուող Պուզրիմները Վոտոգլի դիմեցին, ուր դրին իրենց բանակը: Տունը լեցուեցաւ կիներով և տը-